

Roberto A. Valdeón

Translation and the Spanish Empire in the Americas

(Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company,
2014. 284 pp. ISBN 9789027258533)

Dankó Szilvia

E-mail: szilvia0607@gmail.com

Roberto Valdeón, az Universidad de Oviedo professzora könyvében a fordítás szerepét és szereplőit tekinti át a spanyolok amerikai gyarmatbirodalmában. Az előszóban csakúgy, mint a könyv hátulján olvasható a könyv két kiinduló pontja. Az egyik Doña Marina alakja, aki Amerika megerősöklésének, valamint saját népének, a mexikóiak elárulásának a metaforájává vált. A másik a spanyol fekete legenda elterjedése Bartolomé de las Casas műve, a *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* (1552), Amerika elpusztításának rövid története más nyelvekre történt fordításainak következményeként. Valdeón az előszó további részében röviden ismerteti a következő hat fejezet tartalmát, és köszönetet mond a 4 évig tartó munkában segítséget nyújtó kollégáinak, valamint a University of Massachusetts, Amherst Translation Centerének.

A könyv első fejezete a gyarmatosításról, a birodalomépítésről és a gyarmatosítók közti versengésről szól. Valdeón több, főként angolszász szerző munkáját idézve igyekszik párhuzamot vonni a spanyol, illetve a brit, francia és egyéb európai nemzetek gyarmatosító politikája között. Mindezek alapja Bartolomé de las Casas beszámolója a Karibi-térségben tapasztalt spanyol mészárlásokról, a hódítás bűneinek bemutatása azon céllal, hogy Fülöp herceg, a jövendőbeli spanyol király a hódítók túlkapásait megfékezze, és egyben védelmet nyújtson az indiánoknak. Las Casas, az első emberi jogvédő írását hamarosan lefordították angolra, hollandra és franciára. Minden nemzet igyekezett a szöveget vallási és politikai céljai szerint alakítani. A francia jezsuiták éppúgy, mint az angol protestánsok felhasználták érdekeik érvényesítésére. Ebben egységes volt a spanyolok elítélése, avagy a spanyol fekete legenda megteremtése, és saját alternatív, felsőbbrendű gyarmatrendszerük víziójának megfogalmazása.

A spanyolok rossz imázsát kihasználták az angolszász gyarmatosítók. Megmosolyogtató Seed (1995) érvelése, mely szerint a brit gyarmatosítás előmozdítóit nem a földfoglalás vezérelte az újvilágba, hanem – kertszerető férfiak lévén – újabb kertek létrehozása. Több angolszász szerző – Carman (2006), Phillips és Phillips (1991), Murray (1994) – helytálló nézete szerint Amerika felfedezésének értékelésekor figyelembe kell venni Európa megosztott politikai, társadalmi és vallási helyzetét. A mórok kiűzése nyomán fellendülő kereszties szellemiség, később a reformáció terjedésének megállítása a spanyolokat a ka-

tolikus hit védelmére ösztönözte akár fegyveres eszközökkel: a térítés jegyében, haszonszerzés céljából, más népek leigázásával.

Az expanzió kulcsfontosságú részét képezte a nyelvi hegemonia megteremtése Spanyolországban, csakúgy mint Angliában és más európai országokban. A spanyol történelemben az 1492-es év szimbolizálja a vallás, a birodalom és a nyelv összefonódását. Visszafoglalták az Ibériai-félszigetet az araboktól, Kolumbusz elérte Amerika partjait, és kiadták az első spanyol nyelvtankönyvet, Antonio Nebrija, a Salamancai Egyetem professzorának munkáját. Lehetővé vált, hogy a kasztíliai nyelv átvegye a latin szerepét, és a spanyol birodalom nyelvévé váljon. A spanyol nyelv szerepének részletes tárgyalására a harmadik fejezetben kerül majd sor.

Az első fejezet utolsó részében a szerző a spanyolelles szemlélet, a spanyol fekete legenda továbbélését fejtegeti. Las Casas *Brevisimáját* nemcsak a 16–17. században, hanem az 1898-as spanyol–amerikai háború során is előszedték mint spanyolelles ideológiai érvet. Napjainkban az Egyesült Államok múzeumaiban csakúgy, mint a British Museumban sokszor elfogult angol egy nyelvű, vagy angol és spanyol nyelven eltérő információ található a kiállítási tájékoztató paneleken.

A második fejezetben folytatódik a történelemóra: a hódítókat az idegen nyelvi közvetítés, a fordítás és tolmácsolás aspektusából vizsgálja meg Valdeón. Számos kutatásra hivatkozva tekinti át a kezdeteket. Bizonyos, hogy Kolumbusz már első útja előtt számolt a több nyelven történő kommunikációval. Két-két tolmácsot vitt magával a felfedezőútra, de azok nyelvtudása nem bizonyult hasznosnak. Kolumbusz a felfedezett területeket a spanyol korona számára birtokba vette, és európai mintára spanyol helységnevek után nevezte el. Fontos párhuzam, hogy az angolszászok ugyanígy jártak el, az észak-amerikai helységnevek ezt bizonyítják. A helyiekkel való kommunikációhoz tolmácsokra volt szükség. Kolumbusz gyerekeket rabolt el, akiket Spanyolországba magukkal vittek és tolmácsnak képezték őket. Az elrabolt fiúkat megkeresztelték, keresztény nevet kaptak. Tudásuk korlátozott maradt, változó sikerrel azonosultak az új valósággal. Sorsuk a kulturális és nyelvi összeütközés és összeolvadás kettőségében zajlott.

Fél évszázaddal később a nyelvi közvetítők a Karibi-térségben hivatalos státuszt kaptak. A folyamatot jelzi, hogy megnevezésük nem volt egységes. Használták az egykori frank eredetű *faraute* szót, melynek egyik jelentése tolmács. A korabeli szövegekben használatos volt a *lengua*, vagyis nyelv mindkét értelemben: mint testrész, és mint kommunikációs eszközrendszer. Közép-Amerikában használták a *nahuatlato* kifejezést, ami a nahuatl nyelv szakértőjét, szintén tolmácsot jelentett. Végül kialakult a hivatalos szabályzatokban használatos *intérprete* szó.

A következő alfejezet kitér a spanyol hódítás nyelvi és törvényes tartószlopának, a *Requerimientónak* az ismertetésére. A hódítók birtokjogának kinyilatkoztatása azon kételyeket volt hivatott eloszlatni, melyek kétségbe vonták az európaiak jogát Amerika meghódítására. A *Requerimiento* igazolta a hitetetlenek elleni háborút, és követelte a spanyol királynak való behódolást. Felolvasása 1513 után kötelező volt minden konkvisztádor számára. A pecsétes spanyol irat

továbbá felszólította az indiánokat, hogy fogadják el a kereszténységet, ellenkező esetben büntetésre számíthatnak. Ez a kinyilatkoztatás elég elképesztő lehetett annak idején az indiánok számára. Különösen úgy, hogy sok esetben le sem fordították helyi nyelvre.

Ezután elérkezünk a tolmácsok szerepének tárgyalásához földrajzi felosztás szerint először Közép-Amerikában, aztán az Andokban. Közép-Amerikában Hernán Cortést két tolmács segítette. Az egyik Jerónimo de Aguilar egykori spanyol hajótörött volt, aki a Yucatán-félszigeten egy maja főember szolgálatában töltött több évet, így a helyi szokásokat jól ismerte. A másik tolmács Doña Marina, avagy Malinche, egy megtért nahuatl nő. Cortés ágyasából vált Cortés tolmácsává, feleségévé, gyermekeinek anyjává. Doña Marina tudományos megítélése meglehetősen negatív, mert egyes vélekedések szerint saját népét árulta el.

A Cortés és Moctezuma azték uralkodó közti találkozó a könyv egyik legérdekesebb része. A tolmácsolás áttételesen négy nyelv között folyt. A nahuatl nyelvnek volt köznyelvi és diplomáciai (*tecpillahtolli*) változata. Ez utóbbit csak az elit beszélte. Moctezuma behódolásnak ható monológja épp ellenkezőleg, saját uralkodói jogainak kinyilatkoztatása lehetett. Az azték birodalom bukása, Tenochtitlan lerombolása nem a nyelvi közvetítés sikertelenségén múlt. Mexikó meghódítása után Cortés V. Károly spanyol királynak írt levelében a történeteket saját érdekei szerint a győztes szemszögéből írta át. Moctezuma beszédének története nem ért véget a spanyol verzióval. A 16. században egy walesi pap írt egy bizonyos Madoc walesi hercegről, aki a 12. században eljutott Mexikó partjáig. A pap szerint Moctezuma Madocról beszélt a korábbi istenség említésekor. Bár a történet teljesen alaptalan, az angol birodalmi érdekeket alkalomadtán ez a verzió jól szolgálta.

Peru leigázása során a tolmácsolás szerepe kevesebb figyelmet kapott. Mivel férfiügy maradt, nem vált az erőszak metaforájává. Francisco Pizarro kevésbé volt szerencsés a tolmácsokkal, mint Cortés. Két elrabolt indián fiúból lett tolmács Martinillo és Felipillo közvetítettek a spanyolok és az inkák között. A két fiú származása okán is versengett egymással. Martinillo, később Don Martín nemesi származású volt, de elsősorban szolgálatai elismeréseként kapott nemesi rangot.

Nem ismert, hogy ki tolmácsolt a végső konfrontációkor Atahualpának, az inkák uralkodójának. Atahualpa tudatában volt a nyelvi közvetítés kényszerének, a keresztény szimbólumokat, a katolikus hitet és az írás mibenlétét nem érthette. Bibliát adott kezébe, mondván, hogy ez Isten szava. A tolmács, vajon mit mondhatott? Írás, könyv az inka kultúrában nem létezett, ezért a legközelebbi fogalom a kép volt, és ha annak szava van, akkor tud beszélni. Mivel a könyv nem szólalt meg, Atahualpa a földre dobta. Ekkor a spanyolok megtámadták őt és embereit. Az inka birodalom is elbukott, talán a kommunikáción vagy annak hiányán.

Felipillo szerepe, megítélése negatív maradt, mert tolmácsstudását saját hasznára igyekezett fordítani. Valószínűleg elcsábította Atahualpa egyik feleségét, ezért segédkezett buzgón az inka uralkodó kiiktatásában. Később elnyerte büntetését etikátlan viselkedéséért.

A tolmácsok fizetség gyanánt rendszerint birtokot, *encomiendát*, gyakran nemesi vérből származó feleséget kaptak. Politikai befolyásra és földre tehet-

tek szert. Később az inspektorok látogatásai során alkalmazott nyelvi kisegítők pénzbeli fizetséget kaptak.

A harmadik fejezet a fordításról és a gyarmatok adminisztrációjának kiépítéséről szól. Az első alfejezet a spanyol nyelv oktatásával és a főbb nyelvek, *lenguas generales* helyzetével foglalkozik. A burgoszi törvények (1512–13) többek közt arra utasították a telepeseket (*encomenderos*), hogy az indiánokat kasztíliai nyelven tanítsák írni, olvasni. Az iskolarendszer megszervezése a misszionáriusok feladata volt. Az inka előkelők eleinte saját gyerekeik helyett vazallusaik gyerekeit küldték a kolostorokba. Ez az érdekvédő gyakorlat a visszájára sült el, hiszen a két nyelven tudók hamarosan azok fölé kerekedtek, akik nem tudtak a hódítók nyelvén. A nyelvtudás a gyarmati társadalom rétegződésében is fontos szerepet játszott, és elengedhetetlen előnyt jelentett a földek megvédésénél a spanyol hódítókkal szemben.

A 16–17. század folyamán a spanyol nyelv tanulása nem volt átütő siker sem Közép-Amerikában, sem az Andok térségében. A helyi vezetők mellé spanyol *tutorokat*, tolmácsokat neveztek ki nyelvi segítőként. A felfedezések előtt Közép-Amerikában a nahuatl, az Andokban a kecsua nyelv szolgált *lingua franca*ként. Ezen nyelvek ismerete engedett betekintést a bennszülöttek életébe, és biztosított hatalmat felettük makro- és mikroszinten. A 16. század folyamán a misszionáriusok a hatékonyabb térítés jegyében igyekeztek a helyi nyelveket megtanulni, és leírni azokat. A dialektusok és nyelvek nagy száma azonban kényszerűvé tette a nyelvi homogenizációt csakúgy, mint a főbb nyelvek standardizációját.

1551-ben V. Károly megalapította a Mexikói és Limai Egyetemet, ahol az európaiak leszármazottai, a kreolok és a meszticek folytattak tanulmányokat a fő nyelveken. Ezek az egyetemeken hosszabb-rövidebb ideig voltak nahuatl, otomi, latin, kecsua, aymara tanszékek a spanyol mellett. Fontos volt a tolmácsok megbízhatósága az állam számára az adminisztráció és igazságszolgáltatás megszervezésében, az egyház szempontjából a hitélet gyakorlásában. A kiadott törvények betartása sokszor nem volt hiánytalan. Erről tanúskodnak ugyanazon törvény ismételt kiadásai néhány év elteltével (*recopilación de las leyes*), és azok fordításai helyi nyelveken.

Külön alfejezet szól az egykori statisztikák előfutárának számító kérdőívekről (*relaciones*). Az alkirályoknak az új területek hatékony irányításához információra volt szükségük. 1530 és 1812 között 30 alkalommal gyűjtöttek adatokat kérdőívekkel. Ezek a felmérések nemcsak a hatalomgyakorlást segítették népeségi és gazdasági adatszolgáltatással, hanem a szokások, az útviszonyok, az időjárási viszonyok stb. lejegyzésével számos értékes információt nyújtottak.

Spanyolországban is folyt hasonló statisztikai adatgyűjtés. Az anyaország gyakorlatát tükrözték a gyarmatok: Közép- és Észak-Amerikában az adatgyűjtések, azaz *relaciones*, és az ún. *visitas*, vagyis inspektorok látogatásai az Andok területén. Az inka kommunikáció érdekes formája a kipu, avagy csomóírás, zsinórírás. Az események rögzítésére szolgáló csomóírást az inka társadalom megbecsült tagjai, a kipukamajokok végezték. Ők tudták olvasni az adatokat a kipuk mintázatából. Több korabeli tolmács-fordító beszámol ezekről. A termés mennyiségétől kezdve a törzsi legendáig minden fontos információt a kipuk tároltak.

A gyarmati rendszer működtetéséhez fordításra volt szükség, a szabályozás és törvénykezés nyelvi közvetítéssel, hivatalnokok, jegyzők és írnokok segítségével vált lehetségessé. A korai birtokrendszert (*encomienda*) a 16. század végén felváltotta az áttelepítések rendszere (*reducciones*), amikor az őslakosokat a birodalom különböző részeire irányították Floridától Közép-Amerikán át Peruig. Az áttelepítést Észak-Amerikában az angol hódítók is alkalmazták. A tulajdon és a haszonszerzés volt a társadalomszervezés vezérlő elve. Az őshonos nyelvek végrendeletekben, egyéb jogi aktusokban sokáig az „ellenállás” részét képezték, egészen a hispanizáció újbóli fellendüléséig a 17. század végén.

A negyedik fejezetben Valdeón az egyház szemszögéből tekintti át a fordítás szerepét az újvilágban. A spanyol korona érdekei nem mindig estek egybe az egyházzal. Habár az őslakosok megkeresztelése, a helyek és személyek keresztény elnevezése alapvető volt, a misszionáriusok, különösen a kolduló rendek gyakran felléptek a konkvisztátorokkal szemben az indiánok jogainak védelmében. Az indiánok megtérítéséhez szükség volt a helyi nyelvek ismeretére. Az egyházi rendek – ferencesek, bencések, jezsuiták és dominikánusok – az indiánok közül választottak ki ifjakat tolmácsnak. A kétirányú nyelvi közeledés kezdetben hibrid liturgiát eredményezett. Ezeket később betiltották, és csak a keresztény tanok hivatalos fordításait lehetett használni. A vallási szövegek fordításának egységesítése nemcsak Amerikában lett egyre fontosabb, hanem a reformáció és az ellenreformáció folytán eszközévé vált mind a katolikus, mind a protestáns egyház expanziójának úgy Európában, mint a gyarmatvilágban.

Az evangelizáció folyamán a tridenti zsinat fordulópontot jelentett a helyi nyelvek (vernakuláris) engedélyezésében Közép-Amerikában és az Andokban. A ellenzők óvtak a barbár rítusok, pl. bálványimádat továbbélésétől, és csak a spanyol és latin igehirdetést tartották megfelelőnek. A 17. század elején III. Fülöp uralma alatt a helyi nyelvek használatának eredménytelensége okán hirdették meg a hispanizációs politikát. Az iskolák spanyolt és eleinte latint is oktattak. Egyéb módszereket is használtak, pl. memoriterek, katekizmusokat, gyóntató kézikönyvek terjesztését. Az Andokban újrafordították a vallásos szövegeket, az imakönyveket. Közép-Amerikában nem volt ennyire világos a vallási stratégia. A huichol nyelv beszélőinek például sikerült megőrizniük nyelvüket a mai napig. A huicholok korlátozott nyelvtudása saját nyelvükön és spanyolul, valamint földrajzi elszigeteltségük szerencsésen megóvta nyelvüket és hagyományaikat. A kommunikáció alapjául szolgáló nahuatl nyelvet azonban a szerzetesek átformálták. Számos nahuatl szótárt, lexikont, nyelvtankönyvet írtak. A helyi nyelvek használatát befolyásolta, a fordított szövegek terjedését előmozdította, hogy kevés volt az európai misszionárius. A későbbiek folyamán, bár a spanyol korona ellenezte, egyre több mesztic pap felszentelésére került sor alapját képezve egy új, hibrid társadalomnak, emberi fajok, kultúrák és nyelvek keveredésének. Az angolszász területeken minden tekintetben sokkal kisebb mértékű keveredés volt jellemző.

A fordításhoz való hozzáállás változását a limai zsinatok szemléltetik. Három zsinatot tartottak 1551-ben, 1567-ben és 1582–83-ban. A latin és spanyol nyelvű bibliai szövegeket, a misék, az imák és énekek szövegét kecsua, aymara és puquina (ez a nyelv a 19. században kihalt) nyelvekre fordították. A térítés fő

eszköze a keresztény doktrína *Doctrina Christiana* című írás lett teljes és rövidített verzióban. Mivel a doktrína terjesztése csak néhány nyelven folyt, számos más nyelv és nyelvi dialektus véglegesen eltűnt. A nyelvi homogenizáció folytán az indiánokat egységesnek, egy nemzetből valónak kezdték tekinteni. A standardizált koloniális kecsua nyelv a cuzcói változat elterjedését eredményezte. A kecsua nyelv alapjait Domingo de Santo Tomás dominikánus szerzetes rakta le 1560-ban. Nézeteit az indiánok azonos jogairól, intellektuális képességeiről és nyelvük civilizáltságáról nem osztották az egyházi hatóságok, akik a keresztény fogalmak spanyol nyelvű használatához ragaszkodtak. Az angol misszionáriusok is az elnyomók fölényével folytattak hittérítést angol nyelven Észak-Amerikában és Ausztráliában.

Mindehhez a munkához nyomtatásra volt szükség. Antonio Ricardo olasz vállalkozó kapott jogot nyomda alapítására, a külföldiek hódításban való részvételét korlátozó spanyol intézkedések ellenére először Mexikóban, aztán az Andokban. A szövegek csak a korona képviselőinek vagy a jezsuitáknak a jóváhagyásával kerülhettek kiadásra. A vallási szövegek közül a listavezetők a gyóntatókönyvek lettek. Ezek a könyvek fémjelezték a fordítás erejét a meghódítottak lelkének birtoklásában.

Külön alfejezetben olvashatunk a gyóntatásról. A keresztény tanok egyik legfontosabbika, egyúttal az alávetett lakosság elnyomásának végső megnyilvánulása a gyónás volt. Ezt nyelvtudás nélkül nehéz volt kivitelezni. Az indiánok körében tapasztalt bűnök sora hosszú volt: bálvány-, és többistenimádat, szódómia, homoszexualitás, kannibalismus. Peter Sigal (2000) a maja társadalom szexualitásáról írt könyvében a bűnök között sorolja fel a házasságtörés és szódómia mellett a politikai korrupciót, a társadalmi egyenlőtlenségeket, az elhízást, az éhezést és a rituális illetlenségeket. Bármilyen bűnnek számíthatott, ami a szerzeteseknek nem tetszett.

A bálványimádat megszüntetését célozták az inspektorok látogatásai (*visitas*). A látogatások során tolmácsok, jegyzők, írnokok és más közszolgák segítettek a fordításnál. A kecsua tolmácsok mellett a jegyzők is kétnyelvűek voltak. Így igyekeztek biztosítani, hogy az elhangzott vallomások fordítását ne manipulálhassák a tolmácsok. A kettős ellenőrzés a tolmácsokba vetett bizalom hiányaként is értelmezhető.

A vallás kapcsán a szerző külön alfejezetet szentel a Mária-kultusznak. Részletesen ír a Guadalupei Szűzanya mítoszáról Mexikóban, és megemlíti azokat a Mária-szentélyeket, amelyek Közép-Amerikában és Peruban fennmaradtak.

Ahogy korábban olvashattuk, a hitet és a szóhasználatot egyfajta hibriditás jellemezte. Az *isten*, a *kereszt* és a *mise* szavak beemelése a helyi nyelvekbe komplexsége tette jelentésüket és konnotációjukat. A Szűzanya alakja megjelent számos formában, zászlókon és településnevekben. A helyiek nemcsak Jézus szülőanyját látták benne, hanem a Napistent, a Kukoricaistent, a Holdistennőt. Honduras bizonyos részein, ahol nem volt állandó papi jelenlét, a keresztény szokások az indiánok ősi tradícióival keveredve maradtak fenn.

Az ötödik fejezet és a hatodik fejezet a krónikákról és a krónikaírókról szól. A korabeli események lejegyzése az utókor számára a középkorban vált népszerű irodalmi, történeti műfajjá Spanyolországban, Angliában és Franciaország-

ban. Amerika meghódításáról számos spanyol beszámoló született, ezek fordításai közkézen forogtak Európa-szerte. A spanyol korona hivatalos krónikaíróját, Gonzalo Fernández de Oviedót V. Károly bízta meg a az új világ enciklopédikus lejegyzésével. A 16. században született útleírások, levelek és könyvek túlnyomó részét latinra fordították, majd angolra, olaszra, franciára, németre és hollandra. A korabeli olvasóknak nehéz lehetett felfogni azt a világot, más valóságot, amit a krónikák közvetíteni próbáltak. A történetek a fordítások során lexikai, grammatikai és fogalmi változásokon mentek keresztül. A hódításról szóló elbeszélések, akár spanyol felfedezők, misszionáriusok vagy mesztic jegyzők, tolmácsok, fordítók tollából származnak, kézzelfogható transzformáción estek át a fordítás során. Európa nemzetei saját céljuk, igényük szerint formálták át őket különbözőképpen. Nem beszélhetünk egységes európai identitásról, egységes vallásról, ahogy egységes indián nemzetről vagy identitásról sem. Ezek a történetek a reneszánsz korabeli Európában megragadták az emberek képzeletőerejét, felkeltették kíváncsiságukat és korabeli bestsellerekké váltak.

A szerző először a spanyol származású krónikásokat, köztük a nagy felfedezőket sorolja fel Észak- és Közép-Amerikában: Kolumbusz Kristófot, Bartolomé de las Casast, Hernán Cortést, Bernardino de Sahagúnt, Bernal Díaz del Castillót, Gonzalo Fernández de Oviedót, Francisco López de Gómarát, végül Florida kapcsán Cabeza de Vacát. Mindegyikük rövid életrajza után áttekintést kapunk főbb munkáikról. Valdeón részletesen leírja az adott művekről készült fordítások történetét időrendben. Castillo és Oviedo műveit csak a 19. század közepén fordították le más nyelvekre. Az Andok meghódításáról Pedro Pizzaro, a felfedező unokatestvére, Pedro Cieza, Juan de Betanzos és José de Acosta írt.

Cieza *Crónica del Perú* című művét viszonylag hamar lefordították olaszra, de franciára és németre nem. Valdeón a mű angol nyelvű fordításainak összevetésével mutatja be a fordítás evolúcióját, egyre objektívabbá válását: kezdi az 1709-ben készült fordítás kritikájával, majd jön az 1892-es, végül a huszadik századiak 1959-ből és 1998-ből.

Ezután következik hét korabeli szerző ismertetése. Köztük olvashatunk Francisco de Jerezről, Francisco Pizzaro titkáráról, aki jelent volt Atahualpa elfogásakor. 1534-ben jelent meg a könyve *Verdadera relación de la conquista del Perú*, Peru meghódításának igaz története címmel, melyet hamarosan számos nyelvre lefordítottak.

A krónikák elsődleges forrásai a korai modern történelemnek. A szövegek az európai nézőpontot tükrözik a fordítók és lektorok szűrőin keresztül. Szerencsére születtek leírások, könyvek a másik nézőpontból is. A könyv utolsó fejezete a bennszülött krónikásokat ismerteti. Közép-Amerikában Domingo Chimalpáhin, Fernando de Alva Ixtlilxóchitl, Diego Muñoz Camargo, az Andokban Titu Cusi Yupanqui, Felipe Guaman Poma de Ayala, Inca Garcilaso de la Vega életéről és műveiről olvashatunk. Szerepük fontos a spanyol nyelvű művek amerikai indián nyelvekre történő fordításában is. Próbálkoztak színdarabok adaptációjával, híres spanyol drámaírók műveinek részleges honosításával. A kétirányú folyamat bizonyítéka, hogy jó néhány szó, pl. tárgyak, növények, állatok indián elnevezése meghonosodott az európai nyelvekben.

A konklúzióban Valdeón összegzi az eddigieket: a fordítás szerepét a hódítás során, a hódító hatalmak egymás közötti diskurzusában, a fordítók (félre)kommunikációjában, a kor ellentmondásosságában és az ellenállásban. Ez utóbbi különösen fontos Latin-Amerika emancipációjakor. A fordítás útnak indította a gyarmati rendszer felbomlását is – a cenzúrával dacolva – az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának (1789) és a felvilágosodás gondolatainak spanyol nyelvű fordításával.

Történészként igazi élvezettel olvastam Latin-Amerika történetének fordításszemponturnak feldolgozását. Az angolszász párhuzamok beemelése színesebbé és érdekesebbé teszi a könyvet. Némiképp érezni a szerző spanyol hazaszeretetét objektív szándéka mellett, ellenére. Sokszor jól jön némi történelmi tudás, mert személyek, helyek és dátumok tekintetében könnyen elveszítheti az olvasó a fonalat. Minduntalan sejthető, hogy ez a szerteágazó, összetett téma sokkal többet rejt, mint egy kötetnyi anyag. A szerző egyéb publikációinak és a témában jártas kutatótársak műveinek listája a 26 oldalas irodalomjegyzékben ezt támasztja alá. Bőven nyújt lehetőséget további könyvek elolvasásához, és újak megírásához számos tudományterületen.